

УДК 342.95+346.9

Є.В. ПЕТРОВ, канд. юрид. наук, доц., До-
нецький юридичний інститут МВС України

ЧИ Є ГОСПОДАРСЬКО- ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ІНСТИТУТОМ АДМІНІСТРАТИВНО- ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА?

Ключові слова: господарсько-правова відповідальність, адміністративно-господарське право

Зростання національної економіки, як слушно наголошують в засобах масової інформації та публічних виступах української політичної еліти, неможливе без ефективного функціонування суб'єктів господарювання. Саме з огляду на це держава зацікавлена у їх належному функціонуванні, одним боком якого є їхня успішна економічна, фінансова, соціальна діяльність, а іншим – діяльність, яка б уповні відповідала встановленим у державі правилам її провадження. Проте, на жаль, аж ніяк не в усіх випадках суб'єкти господарювання дотримуються чинного законодавства, що стає підставою притягнення останніх до юридичної відповідальності взагалі та господарської-правової, зокрема.

Інститут господарської-правової відповідальності є доволі молодим правовим утворенням, у зв'язку з чим його не можна вважати повністю вивченим з наукового погляду. Власне, цей факт і пояснює наявність значної кількості наукових робіт, присвячених з'ясуванню його сутності, ознак, принципів реалізації тощо. Так, над цією проблематикою останнім часом працювали Д. Андреев, Т. Кучер, Н. Саніахметова, В. Чернадчук, Т. Чернадчук, В. Щербина та ін., проте поза їхньою увагою залишило ще багато проблемних питань, які очікують на своє вирішення. Одним із них є визначення місця інституту господарської-правової відповідальності в системі ад-

міністративно-господарського права, що і є головною метою статті. Для досягнення мети видається необхідним: розглянути систему господарських санкцій та дослідити їхні особливості та правову природу; проаналізувати зміст адміністративно-господарських санкцій та встановити мету їх застосування; розглянути перспективи запровадження в Україні адміністративної відповідальності юридичних осіб; проаналізувати адміністративно-господарські санкції крізь призму інституту адміністративного примусу.

Офіційного визнання інститут господарсько-правової відповідальності набув у Господарському кодексі України [1], ч.1 ст.216 якого визначено, що учасники господарських відносин несуть господарсько-правову відповідальність за правопорушення в сфері господарювання шляхом застосування до правопорушників господарських санкцій на підставах і в порядку, передбачених цим кодексом, іншими законами та договором. Що ж стосується господарських санкцій, то під останніми законодавець розуміє відшкодування збитків, штрафні, оперативно-господарські та адміністративно-господарські санкції.

Як слушно наголошують в літературі [2], подібне конструювання інституту господарської відповідальності за значною кількістю положень не узгоджується ані з іншими законодавчими актами, що стосуються питань юридичної відповідальності, ані з теоретичними положеннями, сформульованими з цього приводу в науковій літературі. Забігаючи дещо наперед, зазначимо, що, на наш погляд, у межах інституту господарської-правової відповідальності відбулося абсолютно нелогічне поєднання елементів інститутів цивільної та адміністративної відповідальності, а також інституту адміністративного примусу. Пропонуємо зупинитися на аналізі наведеної тези більш детально.

Юридична відповідальність, як відомо, є одним з механізмів обмеження прав, свобод та законних інтересів суб'єктів правовідносин. Саме з огляду на це низку статей Кон-

ституції України присвячено визначенню основ юридичної відповідальності (її запровадження та застосування). Так, у ч.1 ст.61 Основного закону [3] встановлено, що ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення. Звідси випливає, що у державі має бути чітко визначено види юридичної відповідальності, інакше ця стаття Конституції України втрачає сенс. І дійсно, перелік видів юридичної відповідальності знаходить свій прояв у п.22 ч.1 ст.92 Конституції України, де, нагадаємо, закріплено, що засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями та відповідальність за них визначаються виключно законами. Процитоване конституційне положення фактично повторює основи теорії права, в межах якої йдеться про наявність чотирьох основних видів юридичної відповідальності: цивільної, адміністративної, дисциплінарної та кримінальної. Отже, як бачимо, у цьому переліку відсутня згадка про господарсько-правову відповідальність, яка, з огляду на положення Основного Закону, по суті перебуває поза межами правового поля України.

Аналіз закріплених у Господарському кодексі України господарських санкцій свідчить, що вони переважно скомпоновані з цивільно-правових та адміністративно-правових. Так, безумовно, до заходів цивільно-правової відповідальності може бути віднесено: відшкодування збитків, штрафні санкції та оперативно-господарські санкції. Наприклад, про відшкодування збитків йдеться у статті 16, 22, 157, 611 та багатьох інших Цивільного кодексу України [4]. Така ситуація спостерігається також і щодо штрафних санкцій, можливості застосування яких передбачено статті 258, 549, 922, 1230 ЦК України тощо. Що ж до оперативно-господарських санкцій, то і їх аналіз свідчить про надзвичайно тісний зв'язок останніх із заходами цивільно-правової відповідальності (застосовуються управомоченою особою в разі, якщо

зобов'язана сторона не виконує своїх зобов'язань у строк, який визначено укладеним господарським *договором*; застосовуються до зобов'язаної особи безпосередньо управомоченою особою *без звернення до юрисдикційного органу*; застосування санкцій тягне за собою *настання не вигідних наслідків* для зобов'язаної особи; головною функцією оперативно-господарських санкцій є *забезпечення належного виконання господарських договорів*) [5].

Принципово інша ситуація спостерігається під час аналізу адміністративно-господарських санкцій, до переліку яких ст. 239 Господарського кодексу України віднесено:

- вилучення прибутку (доходу);
- адміністративно-господарський штраф;
- стягнення зборів (обов'язкових платежів);
- зупинення операцій за рахунками суб'єктів господарювання;
- застосування антидемпінгових заходів;
- припинення експортно-імпорتنих операцій;
- застосування індивідуального режиму ліцензування;
- зупинення дії ліцензії (патенту) на здійснення суб'єктом господарювання окремих видів господарської діяльності;
- обмеження або зупинення діяльності суб'єкта господарювання;
- скасування державної реєстрації та ліквідація суб'єкта господарювання.

Крім того, зазначеною статтею передбачено, що вказаний перелік не є вичерпним, оскільки допускається застосування й інших адміністративно-господарських санкцій, які встановлені Господарським кодексом України та іншими законодавчими актами.

Вивчення наукової літератури, присвяченої аналізу зазначених санкцій, дає змогу переконатися, що, навіть на думку представників науки господарського права, вони принципово відрізняються від господарських санкцій, позаяк є різновидом публічно-правових [6]. У зв'язку з цим одразу виникає запитання: про які публічно-правові санкції йдеться – адміністративні, дисциплінарні чи кримінальні, по-

заяк інших видів публічно-правових санкцій не існує? Зрозуміло, що останні два види санкцій не мають стосунку до розглядуваної нами теми, а отже, залишаються адміністративно-правові санкції, що, зобов'язує нас проаналізувати їх крізь призму інституту адміністративної відповідальності.

Аналіз Господарського кодексу України, в межах якого, власне, вперше був легалізований термін «адміністративно-господарські санкції», указує на те, що вони, так би мовити, закріплені осторонь від господарських санкцій, що свідчить про наявність відмінностей між цими видами санкцій. І вони дійсно є і пов'язані з такими: по-перше, адміністративно-господарські санкції застосовуються не контрагентами (наприклад, оперативно-господарські), а органами державної влади та місцевого самоврядування; по-друге, це заходи не лише майнового, а й організаційно-правового характеру; по-третє, вони спрямовані на припинення правопорушення та ліквідацію його наслідків; по-четверте, адміністративно-господарські санкції застосовуються виключно у «діагональних» та «вертикальних» відносинах; по-п'яте, вони є наслідком порушень не договірних зобов'язань, а встановлених державою правил здійснення господарської діяльності; по-шосте, застосовуються у випадках, чітко визначених у законодавстві [7].

Проте необхідно зауважити, що перелічені риси адміністративно-господарських санкцій загалом властиві й адміністративним стягненням, аналізуючи які науковці дійшли певних висновків: по-перше, адміністративні стягнення застосовуються з метою виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, в дусі додержання законів, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як правопорушником, так і іншими особами; по-друге, адміністративні стягнення є каральними, «штрафними» санкціями, вони здебільшого полягають у позбавленні або обмеженні певних прав, благ; по-третє, адміністративні стя-

гнення реалізуються в межах адміністративних правовідносин, обов'язковим учасником яких є суб'єкт публічної адміністрації або суд; по-четверте, перелік адміністративних стягнень є чітко визначеним у законодавстві, так само як і порядок їх застосування; по-п'яте, адміністративні стягнення можуть мати моральний, матеріальний або організаційно-правовий характер; по-шосте, у значній кількості випадків застосовуються з метою охорони та забезпечення реалізації публічних інтересів [8, с.429–433].

Таким чином, можна говорити про майже 100 % збіг ознак адміністративно-господарських санкцій та адміністративних стягнень. Єдине, що їх різнить, це коло осіб, до яких вони можуть бути застосованими. Адміністративно-господарські санкції застосовуються до юридичних осіб (суб'єктів господарювання), тоді як адміністративні стягнення – до фізичних. Із цього можна зробити висновок, що якби до адміністративної відповідальності могли притягатися юридичні особи, то адміністративно-господарські санкції одразу ввійшли б до змісту інституту адміністративної відповідальності.

Питання про адміністративну відповідальність юридичних осіб є доволі складним, а тому природним є широкий діапазон наукових поглядів із цього приводу – від категоричного неприйняття цієї концепції [9, 10] до її повної підтримки [11; 12, с.544]. Викладемо нашу позицію. Переконані, що на зміст інституту адміністративної відповідальності за нинішніх умов розвитку вітчизняного законодавства потрібно дивитися під принципово іншим кутом, ніж це робили за радянських часів. Це пов'язано, насамперед, з особливостями розвитку цього інституту, який, з огляду на особливості радянського ладу (відсутність інституту приватної власності, націоналізація засобів виробництва тощо), був спрямований виключно на фізичних осіб. Саме цим і пояснюється той факт, що у 60-ті роки ХХ ст. в СРСР було прийнято рішення про недоцільність притягнення до адміністративної відпо-

відальності юридичних осіб, позаяк штрафи, які на них накладалися, фактично переміщувалися з одного державного рахунку на інший [13]. І це була головна та єдина причина, через яку інститут адміністративної відповідальності юридичних осіб не набув розвитку, а разом з ним і вивчення на сторінках радянської правової літератури.

Проте ситуація з формами власності, правовим статусом юридичних осіб докорінно змінилася на початку 90-х рр. минулого сторіччя. Юридичні особи взагалі й ті, які провадили господарську діяльність, зокрема вийшли з-під державного контролю й набули самостійності, незалежності від держави. За таких умов, як наслідок, у законодавстві одразу почали з'являтися норми, які передбачали можливість притягнення юридичних осіб до відповідальності за порушення встановлених правил, у нашому випадку – провадження господарської діяльності. Відтак виникла й необхідність визначення правової природи різноманітних фінансових, штрафних, економічних санкцій тощо, а з цим і особливостей такої відповідальності. Логічно було відзначити цей вид відповідальності адміністративною, однак багато науковців висловило категорично проти цього. Їхні аргументи полягали в тому, що чинний Кодекс України про адміністративні правопорушення не передбачає можливості та механізмів притягнення до адміністративної відповідальності юридичних осіб [14]. Звичайно, як ми вже відзначили вище, він і не міг містити таких положень, проте: чи може цей факт стати на заваді розроблення оновленого законодавства про адміністративну відповідальність, яке буде виходити з реалій сьогодення? А реалії ці такі, що юридичні особи нині є суб'єктами юридичної відповідальності. Значна кількість санкцій, застосовуваних до юридичних осіб, як уже було зауважено вище, абсолютно нічим не відрізняється від адміністративних стягнень, а тому виникає запитання: що ж тоді заважає назвати таку відповідальність адміністративною? А заважає лише небажання «перезавантажити» своє уявлення

про інститут адміністративної відповідальності, відмовитися раз та назавжди від законодавства, розробленого для забезпечення потреб тоталітарної держави. Зважаючи на це, нісенітницею виглядають слова Е. Демського, який закликає поважати позицію радянського законодавця з питань адміністративної відповідальності та враховувати її під час вирішення питання про можливість існування інституту адміністративної відповідальності юридичних осіб [9].

Можливість притягнення юридичних осіб до юридичної відповідальності підтверджено положеннями Господарського кодексу України, котрим її, як уже було зазначено, запропоновано називати господарсько-правовою. Цей крок, як пояснюється в літературі, пов'язаний з тим, що перелічені в кодексі санкції «за своєю спрямованістю є господарськими (економічними), адже санкції застосовуються до суб'єктів господарювання за порушення господарських зобов'язань або правил (умов) провадження господарської діяльності» [7]. Із зазначеного випливає, що назва виду юридичної відповідальності залежить від того, який суб'єкт буде притягнутий до відповідальності. А як же тоді буде йменуватися відповідальність юридичних осіб, які не провадять господарської діяльності, наприклад громадських організацій? Віднесення того або іншого правового явища до одного з існуючих та офіційно визнаних видів юридичної відповідальності має здійснюватися крізь призму аналізу низки ознак: суб'єкта, за ініціативою якого застосовуються відповідні санкції; принципів застосування відповідальності; отримувача компенсаційних (штрафних) виплат; правової природи норм, за порушення яких особа притягається до відповідальності.

Отже, роблячи проміжний висновок з викладеного, а також підтримуючи концепцію існування адміністративно-господарського, приватногосподарського та кримінально-господарського права [15], наголосимо, що наразі є всі підстави заперечувати проти віднесення адміністративно-господарських санкцій до

змісту інституту господарсько-правової відповідальності, якої просто не існує. Більш обґрунтованою та логічно і практично виваженою виглядає думка про визнання існування інституту адміністративної відповідальності юридичних осіб, положення про яку, повинні знайти місце в майбутньому кодексі про адміністративні, а можливо й кримінальні проступки. Водночас, повертаючись до адміністративно-господарських санкцій, варто відзначити, що аж ніяк не всі з них можна розглядати як санкції, тобто елемент відповідальності. Більшість із них таких властивостей не має. Цей висновок впливає, зокрема, з огляду як на мету їх застосування, так і на сутність останніх.

Так, що стосується мети застосування адміністративно-господарських санкцій, то відповідно до ст.238 Господарського кодексу України вони спрямовані на припинення правопорушення суб'єкта господарювання та ліквідацію його наслідків. Утім аналіз теоретичних положень про мету юридичної відповідальності свідчить, що стосовно, наприклад, адміністративної відповідальності вона полягає в попередженні правопорушень, вихованні осіб у дусі дотримання вимог чинного законодавства, а також покаранні особи за протиправні дії (бездіяльність) [12, с.535]. Отже, як бачимо, мета застосування адміністративно-господарських санкцій має дещо інше спрямування. Так, вони спрямовані на припинення правопорушень та ліквідацію їх наслідків. Як слушно зазначає Д. Лук'янець, використання у наведеній конструкції сполучника «та» свідчить про те, що всім видам адміністративно-господарських санкцій мають бути притаманні одночасно обидві зазначені цілі, але їх одночасна реалізація є справою досить проблематичною. Відомо, що вплив на правопорушника з метою припинення правопорушення може здійснюватися тільки під час його вчинення, а тому припинення як таке може здійснюватися тільки щодо правопорушень, які тривають у часі на момент застосування санкцій. З іншо-

го боку, ліквідація наслідків правопорушення може відбуватися лише за умови, якщо цим правопорушенням завдається шкода, що має матеріально виражений характер. Говорити про ліквідацію шкоди, що завдається суспільним відношенням і не має матеріального вираження, недоречно, адже в такому разі шкода ліквідується автоматично, одночасно з припиненням правопорушення [2].

З цього можна дійти висновку, що мета застосування адміністративно-господарських санкцій сформульована некоректно. У ній відбулося поєднання мети застосування заходів адміністративного припинення: а) припинення порушень правових норм; б) запобігання вчиненню нових правопорушень; в) створення умов для подальшого притягнення винних до відповідальності; г) усунення шкідливих наслідків правопорушення; д) відновлення попереднього, правомірного стану [8, с.422] – та лише частково заходів юридичної відповідальності. З огляду на це, знову ж таки необхідно погодитися з Д. Лук'янцем у тому, що окремі з названих адміністративно-господарських санкцій такими не є [2]. Вони є ні чим іншим, як заходами адміністративного припинення, під якими в літературі розуміють ґрунтоване на законі примусове припинення діянь, що мають ознаки адміністративного правопорушення, а в окремих випадках – і кримінально-правовий характер, спрямоване на недопущення шкідливих наслідків протиправної поведінки, забезпечення провадження в справах про адміністративні правопорушення і притягнення винних до адміністративної, а у виняткових випадках – кримінальної, відповідальності [8, с.422].

До переліку таких заходів, на нашу думку, необхідно віднести: зупинення операцій за рахунками суб'єктів господарювання; застосування антидемпінгових заходів; припинення експортно-імпорتنних операцій; зупинення дії ліцензії (патенту) на здійснення суб'єктом господарювання окремих видів господарської діяльності; обмеження або зупинення діяльності суб'єкта господарювання.

Що ж до інших адміністративно-господарських санкцій, то їх, дійсно, можна розглядати як заходи юридичної відповідальності. Зазначені заходи, на наше переконання, мають набути відповідного відображення в межах Кодексу України про адміністративні проступки, який має скласти головну джерельну базу адміністративно-деліктного права [16].

Отже, зважаючи на зроблені висновки, необхідно наголосити на тому, що нині інститут господарсько-правової відповідальності становить фактично конгломерат утворень (інститутів) різної правової природи. У ньому об'єднані елементи інститутів цивільної відповідальності, адміністративної відповідальності та заходів адміністративного припинення. Зрозуміло, що за таких умов господарсько-правова відповідальність не може бути визнана інститутом адміністративно-господарського права. До системи цієї галузі права може бути введено лише ту частину правових норм, які регламентують порядок застосування суб'єктами публічної адміністрації заходів адміністративного припинення до суб'єктів господарювання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Господарський кодекс України // ВВР України. – 2003. – № 18, 19 – 20, 21 – 22. – Ст. 144.

2. Лук'янець Д. Про правову природу адміністративно-господарських санкцій / Д. Лук'янець // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 3. – С. 10–15.

3. Конституція України : зі змінами та доповненнями: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. – Х. : Весна, 2008. – 48 с.

4. Цивільний кодекс України // ВВР України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.

5. Чернадчук В. До питання щодо оперативно-господарських санкцій / В. Чернадчук, Т. Чернадчук // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 3. – С. 13–15.

6. Щербина В. Адміністративно-господарські санкції майнового характеру : проблеми застосування / В. Щербина // Вісник Акад. правових наук України. – 2006. – № 2 (45). – С. 97–106.

7. Шевченко Н. Поняття адміністративно-господарських санкцій / Н. Шевченко // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 7. – С. 80–82.

8. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. Т. 1. Загальна частина / ред. колегія : В. Б. Авер'янов (голова). – К. : Юрид. думка, 2004. – 584 с.

9. Демський Е. Співвідношення адміністративної і господарської відповідальності / Е. Демський // Юридична Україна. – 2005. – № 9. – С. 24–29.

10. Саниахметова Н. Санкции за нарушение антимонопольного законодательства / Н. Саниахметова // Бизнес (Документы, комментарии, консультации). – 1998. – № 16. – С. 38.

11. Андреев Д. О. Адміністративно-господарські санкції / Д. О. Андреев // Південноукраїнський правничий часопис. – 2007. – № 4. – С. 221–222.

12. Виконавча влада і адміністративне право / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. – К. : Ін-Юре, 2002. – 668 с.

13. Указ Президиума Верховного Совета СССР «О дальнейшем ограничении применения штрафов в административном порядке» : от 21.06.1961 г. // ВВС СССР. – 1961. – № 35. – Ст. 368.

14. Кучер Т. Застосування адміністративно-господарських санкцій / Т. Кучер // Вісник прокуратури. – 2007. – № 11. – С. 84–93.

15. Мельник Р. С. Адміністративно-господарське право як структурний елемент системи адміністративного права: зарубіжний досвід та національні особливості / Р. С. Мельник // Право і безпека. – 2010. – № 2. – С. 55–59.

16. Колпаков В. Адміністративно-деліктне право у юридично-правовій парадигмі / В. Кол-

паков // Право України. – 2002. – № 4. – | С. 17–21.

Петров Є. В. Чи є господарсько-правова відповідальність інститутом адміністративно-господарського права? / Є. В. Петров // Форум права. – 2012. – № 4. – С. 722–728 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://arhive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12revagr.pdf>

Виконано аналіз інституту господарсько-правової відповідальності через призму системи українського права. Розглянуто правову природу господарських санкцій взагалі та адміністративно-господарських зокрема. Доведено необхідність виділення з інституту господарсько-правової відповідальності інституту заходів адміністративного припинення з подальшим включенням останніх до системи адміністративно-господарського права.

***

Петров Е.В. Является ли хозяйственно-правовая ответственность институтом административно- хозяйственного права?

Выполнен анализ института административно-правовой ответственности сквозь призму системы украинского права. Рассматривается правовая природа хозяйственных санкций вообще и административно-хозяйственных в частности. Доказывается необходимость выделения из института хозяйственно-правовой ответственности института мер административного пресечения с дальнейшим включением последних в систему административно-хозяйственного права.

***

Petrov E.V. Is Leah Economic-Legal Liability Institute of Administratively-Economic Right?

With the institute of commercial and legal liability through the prism of Ukrainian law deals. The legal nature of commercial sanctions in general and administrative and economic in particular considered. Necessity of selection from institute of economic-legal liability of institute of standards of administrative suppression with the further switching-on last in system of the administrative right is demonstrated.

Форум права